

بررسی عملکرد بورس محصولات کشاورزی ایران طی سال های ۹۰-۱۳۸۳

۱ صدیف بیک زاده^۱،^۲ محسن شوکت فدایی^۳، رویا ثانی

۱- دانشجوی دکتری اقتصاد کشاورزی پیام نور تهران

beykzadeh56@yahoo.com*

۲- دکتری اقتصاد کشاورزی و عضو هیات علمی سازمان مرکزی پیام نور m_fadaei@pnu.ac.ir

۳- دانشجوی کارشناسی ارشد اقتصاد کشاورزی

چکیده

بازار محصول به عنوان بخشی از نظام اقتصادی یک کشور بوده که در آن تمام تلاش فعالین اقتصادی در آن جلوه پیدا می کند. بدون داشتن بازار مناسب و کارآمد، تمام فعالیتهای تولید تا توزیع در اقتصاد به هدف اصلی آن که همانا افزایش رفاه اجتماعی است منجر نمی شود. بخش کشاورزی ایران نیز که سهم مهم و کلیدی در تولید و اشتغال اقتصاد دارد برای توسعه پایدار نیاز به بازار کارآ دارد تا ضمن افزایش سهم کشاورزان از قیمت مصرف کننده، بهبود رابطه مبادله بخش کشاورزی با سایر بخشها و کاهش ریسک تولید تا فروش، منافع مصرف کنندگان و منافع اجتماعی را تامین نماید. یکی از موثرترین راه برای ایجاد چنین بازاری ایجاد بازار بورس محصولات کشاورزی است که در ایران از سال ۱۳۸۳ اجرا شده است. با توجه به اهداف ایجاد چنین بازاری و مزایای متعدد، در این تحقیق عملکرد بازار بورس محصولات کشاورزی ایران طی سال های مورد بررسی قرار گرفته است تا میزان موفقیت این بازار مورد سنجش قرار گیرد. برای رسیدن به اهداف تحقیق از روش ارزیابی شاخص های بازار استفاده شده است. نتایج بررسی نشان می دهد که علی رغم رشد متوسط سالانه حجم و ارزش معاملات کالاهای کشاورزی طی سال های مورد بررسی، سهم حجم معاملات بازار بورس محصولات کشاورزی از کل بازار محصولات کشاورزی حدود ۰/۵ درصد است. شکاف مثبت بین عرضه و تقاضا در این بازار برای محصولات کشاورزی نسبت به کالاهای غیر کشاورزی زیاد، بیش از ۹۸ درصد معاملات بصورت نقد بوده و سایر انواع معاملات مهم و تاثیر گذار برای کشاورزان در جهت انتقال ریسک و تامین منابع مالی از جمله معاملات آتی و اختیار معامله انجام نمی شود. عرضه کنندگان کالاهای کشاورزی در بازار بورس به صورت انحصاری عمل می کنند بطوریکه یک شرکت دولتی بیش از ۵۰ درصد عرضه محصولات را در اختیار دارد. علیرغم اینکه ۳۰ درصد نوع کالای عرضه شده در بازار بورس کالای ایران مربوط به رینگ کالاهای کشاورزی است اما در عمل تنها ۶ گروه کالایی گندم، جو، ذرت، شکر، کنجاله و برنج بالاترین سهم را داشته و محصولات کشاورزی با منشاء واردات نیز در این بازار عرضه می شود. در ضمن در این تحقیق عملکرد رینگ محصولات کشاورزی نسبت به رینگ محصولات غیر کشاورزی در بازار بورس کالای ایران نیز مورد بررسی قرار گرفته است.

کلمات کلیدی: بورس، محصولات کشاورزی، معامله، عرضه، تقاضا.

مقدمه

بازار محصول به عنوان بخشی از نظام اقتصادی یک کشور بوده که در آن تمام زحمات و تلاش ها فعالین بخشهای خصوصی و دولتی (در اقتصاد کشور ما حتی تعاونی ها) در آن جلوه پیدا می کند . یک بازار وسیع و کارآ قادر است علاوه بر انجام معامله و تقسیم ثروت انگیزه افزایش تولید را بیشتر کرده و سرمایه ها را به سمت تولید بکشاند . هیچ صنعتی - ولو با تکنولوژی مدرن - قادر به ادامه فعالیت در بلند مدت نبوده ، مگر اینکه به بازار مطمئنی دستیابی داشته باشد . بازار محصولات کشاورزی در ایران از کارآئی پائینی برخوردار است . سهم کم تولیدکننده از قیمت نهائی مصرف کننده ، ریسک بالا ، عدم شفافیت اطلاعات و رانت های حاصله ، کنترل شدید و در بعضی مواقع غیر لازم توسط دولت به نحوی که مکانیزم های بازار غیر فعال می شود ، از جمله شواهد کارآئی پائین بازار محصولات کشاورزی در ایران است .

حمایت موثر از ساماندهی فرآیند تولید و اصلاح نظام بازار محصولات کشاورزی به عنوان هفتمین بند از سیاست های کلی بخش کشاورزی دولت در آبان ۱۳۹۱ نشانگر اهمیت توجه به اصلاح نظام بازار است که در صورت تحقق آن مطابق این رویکرد سیاستی بخش کشاورزی می توان به بهبود رابطه مبادله بخش کشاورزی با سایر بخش ها، افزایش بهره وری ، کاهش هزینه های تولید، رعایت قیمت تمام شده محصولات اساسی، تامین درآمد تولید کنندگان و منافع مصرف کنندگان و بهبود کیفیت مواد و فرآورده های کشاورزی دست یافت.

ضرورت اصلاح نظام بازار وقتی بیشتر می شود که مطابق نظریات توسعه بخش کشاورزی، یکی از مهمترین دلایل توسعه نیافتگی این بخش وجود رقابت ناقص در این بخش است بدین مفهوم که کشاورزان برای تهیه و تامین نهاده های تولید خود به بازارهای انحصاری، انحصاری چندجانبه و ... مراجعه می کنند و در این بخش از بازار نهاده ها بدلیل ساختار حاکم بر بازار قیمت پذیر بوده و لی محصولات تولیدی خود را در بازار رقابتی ناکارآمد و با ویژگی های خاص محصولات کشاورزی(عرضه در حجم وسیع در مقطع زمانی محدود، دوره کوتاه مدت عرضه، دوره بلند مدت تولید، ضایعات بالا و ...) بدون کوچک ترین تاثیر گذاری در بازار و پذیرش انواع ریسک ها عرضه می کنند. حفظ ساختار فعلی موجب خواهد شد نیاز به دخالت دولت بیشتر احساس گردد و در زمانی که دولت قادر نباشد کنترل بازار را ادامه دهد صدمات سنگینی نصیب تولید کنندگان خواهد شد . بنابراین لازم است دولت برنامه هائی برای اصلاح این ساختار داشته باشد . آن را به اجرا بگذارد . مهمترین راه اصلاح ساختار بازار محصولات کشاورزی ، ایجاد و تقویت بازارهای جدید است . بورس کالای کشاورزی به عنوان بازار رقابتی مدرن می تواند از چنین قابلیتی برخوردار باشد .

امنیت معاملات ، رقابتی کردن بازار ، شفافیت و ازبین بردن رانت اطلاعاتی، انتقال ریسک ، تصمیم گیری مناسب کشاورزان برای تغییر الگوی کشت و افزایش تولید، سیالیت مبادلات، توسعه سطح بازار محصولات کشاورزی، کارکرد بیمه قیمتی محصولات کشاورزی به عنوان مکمل صندوق بیمه محصولات

کشاورزی از جمله پیامدهای بورس کالای کشاورزی در صورت پیاده نمودن صحیح آن است (چیدری، ۱۳۸۲).

در مجموع با ید توجه کرد که قیمت پایین و تولید زیاد سطح رفاه جامعه را افزایش می دهد و تنها بازار رقابتی است که قادر است به طور همزمان تخصیص بهینه ارزش افزوده به افراد جامعه را تضمین کند. بورس با شفافیت، سیاست و همگنی (با رعایت استانداردهای تعریف شده) ساختار بازار محصولات کشاورزی را که در حال حاضر غیررقابتی است به شرایط رقابتی نزدیک می کند. یکی از علل پایین بودن درآمد کشاورزان در ایران، وجود بازار رقابتی ناقص است. کشاورزان عوامل تولید خود را عموماً از بازار انحصاری یا انحصار چندگانه فروش، خریداری می کنند لذا از نظر قیمت کاملاً تابع نظر فروشندگان هستند و به همین صورت محصولات خود را در بازار رقابت انحصاری تا انحصار کامل به فروش می رسانند. به این ترتیب در هر دو بازار، کشاورز تابع قیمت پذیری می باشد. بورس کالا امکان تحمیل قیمت را توسط معامله گران کم می کند. جنبه دیگر تغییر ساختار بازار که در ایران اهمیت کمرنگ کردن انحصار دولتی است. بورس به عنوان جانشین برای سیاستگذاری دولتی محسوب می شود. بنابراین ابزار خوبی برای کاهش تصدی دولت در بازار محسوب می شود

نیاز به ایجاد بازاری متشکل و سازمان یافته برای تقابل آزاد عرضه و تقاضا و دستیابی به اثرات مثبت این مهم در اقتصاد، دولت و مجلس شورای اسلامی را بر آن داشت تا بستر قانونی لازم جهت تاسیس و راه اندازی بورس های کالایی را در ایران فراهم سازند. در این راستا با تصویب بند (ج) ماده ۹۵ قانون برنامه سوم و بند (الف) ماده ۱۵ قانون برنامه چهارم، شورای عالی بورس موظف به تشکیل و گسترش بورسهای کالایی در ایران گردید. در پی این امر، بورس فلزات در شهریور ماه سال ۸۲ به عنوان اولین بورس کالای کشور فعالیت خود را آغاز کرد و پس از آن نیز بورس کالای کشاورزی در شهریور ماه سال ۸۳ شروع به فعالیت نمود. سپس بر اساس مصوبه شورای عالی بورس و قانون جدید بازار اوراق بهادار، در آذر ماه سال ۸۵ موجبات تشکیل شرکت بورس کالای ایران با ادغام بورس فلزات و کشاورزی فراهم شد و پس از پذیرش نویسی و برگزاری مجمع عمومی، شرکت بورس کالای ایران از ابتدای مهر ماه سال ۸۶ فعالیت خود را آغاز کرد.

تا پایان سال ۱۳۹۰ رینگ های مهم کالا در بازار بورس به شرح ذیل می باشد

- ۱- رینگ محصولات کشاورزی پذیرفته شده در شرکت بورس کالای ایران
- ۲- رینگ محصولات فلزی و معدنی
- ۳- رینگ فرآورده های نفت و پتروشیمی
- ۴- رینگ معاملات قرارداد های آتی
- ۵- تالار معاملات بین المللی نفت، فرآورده های نفتی و محصولات پتروشیمی در منطقه آزاد کیش

در این تحقیق سعی شده است ضمن بررسی عملکرد بورس محصولات کشاورزی ایران طی سال های ۱۳۸۲ الی ۱۳۹۰ و کارایی این بازار، روند سهم این بازار از بازار محصولات کشاورزی ایران به صورت کلی و سهم محصولات کشاورزی بطور جزئی مورد بررسی قرار گیرد تا مشخص شود که با توجه به اهداف یاد شده برای راه اندازی بورس محصولات کشاورزی میزان موفقیت چقدر بوده است. نوع تحقیق توصیفی-تحلیلی بوده برای رسیدن به اهداف تحقیق از گزارشات آمار تولیدی وزارت جهاد کشاورزی، فائو و گزارشات عملکرد بورس محصولات کشاورزی شرکت بورس کالای ایران در بازه زمانی تحقیق استفاده شده است. بیشتر مطالعات انجام شده در زمینه بورس محصولات کشاورزی در زمینه معرفی این بازار، مزایا و تنگناها، امکان سنجی ورود کالاهای کشاورزی بوده و کمتر به بررسی عملکرد واقعی این بازار پرداخته شده است.

پیشینه تحقیق

قبل از پرداختن به مطالعات انجام شده در خصوص نحوه بررسی عملکرد بازار بورس محصولات کشاورزی تعریف بعضی مفاهیم ضروری می باشد. انواع معاملات و داد و ستد ها در بورس کالا در قالب قراردادهای استاندارد شده انجام می گیرد و به طور کلی ۵ نوع قرارداد برای داد و ستد هر کالا وجود دارد:

1-قرارداد نقدی^۱

در این قرارداد، خریدار می بایست کل مبلغ قرارداد را به علاوه کارمزد کارگزار به صورت نقد پرداخت کند و فروشنده نیز می بایست حداکثر ظرف سه روز، کالای مورد معامله را به خریدار تحویل دهد.

2-قرارداد سلف^۲

در این قرارداد، کل مبلغ در زمان انجام معامله توسط خریدار پرداخت می گردد و فروشنده متعهد می شود در تاریخ مشخص و زمان معین به خریدار تحویل دهد.

3-قرارداد نسیه^۳

قراردادی است که کالا به صورت فوری به خریدار تحویل داده می شود و بهای آن در تاریخ سررسید، به فروشنده پرداخت می گردد.

4-قرارداد آتی^۴

در این روش، فروشنده تعهد می نماید، مقدار معینی از دارایی مشخص را در مقابل مبلغی معین به دیگری بفروشد. براساس این قرارداد، فروشنده مقدار دارایی مورد تعهد را در سررسید مشخص تحویل می دهد و

1 spot
2 forwards
3 credits
4 futures

خریدار نیز مبلغ قرارداد را در سررسید می پردازد. طرفین در قالب شرط ضمن عقد به اتاق پایاپای و کالت می دهند که از وجه الضمان آنها متناسب با نوسانات قیمت در بورس به طرف دیگر اباحه تصرف کند. هر یک از طرفین می توانند قبل از سررسید با تبدیل تعهد، شخص ثالثی را جایگزین خود در قرارداد صلح اولیه نمایند و پس از تسویه، از قرارداد خارج شوند. کلیه قراردادها در زمان سر رسید مقرر تسویه خواهند شد.

5- قرارداد اختیار معامله^۵

- قرارداد اختیار خرید: قراردادی است که به موجب آن عرضه کننده کالا، حق خرید مقدار معینی از کالای مورد نظر و منطبق با استاندارد بورس را در زمان معین و با قیمت مشخص به طرف قرارداد مصالحه می نماید بدون آنکه طرف دیگر ملزم به خرید آن باشد.

- قرارداد اختیار فروش: قراردادی است که به عنوان شرط ضمن عقد لازم که به موجب آن کی طرف قرارداد (خریدار) حق فروش مقدار معینی از کالای مورد نظر و منطبق با استاندارد بورس را در زمان معین و با قیمت مشخص با طرف دیگر مصالحه می نماید.

در ضمن شرکت کنندگان و فعالان بورس محصولات کشاورزی شامل کشاورزان، صنایع فرآوری و تبدیل محصولات کشاورزی، معامله گران بورس، سایر مصرف کنندگان عمده، سازمان تعاون روستایی، شرکت مادر تخصصی بازرگانی دولتی ایران و سازمان های ناظر یا تسهیل کننده می باشند

مرکز پژوهش های مجلس (۱۳۹۱) طی بررسی وضعیت راه اندازی بورس محصولات کشاورزی ایران نشان داده است که درصد بسیار اندکی از کالاهای معامله شده در بورس کالا، مربوط به محصولات کشاورزی بوده و این در حالی است که ۱۷ محصول در فهرست کالاهای پذیرش شده رینگ محصولات کشاورزی بورس کالای ایران وجود دارند. مطابق این تحقیق نگاه دولت به اقتصاد کشاورزی و مرکزیت داد و ستد کالاهای کشاورزی در بازار که با ساختار و ساز و کار سنتی اداره می شود و همین طور کم توجهی دولت به اجرای قوانین بورس کالا و عدم حمایت جدی از بورس محصولات کشاورزی باعث شده که فعالان این عرصه همچنان علاقمند به فعالیت در بازار سنتی باشند. همچنین بر اساس نتایج تحقیق بدون تردید بورس کالاهای کشاورزی برای توسعه، نیازمند حمایت های دولت است و همان گونه که دولت تولید کنندگان عمده فلزات را مکلف به عرضه محصول خود در بورس کالای ایران و بسیاری از ادارات دولتی را به خرید از این بورس موظف کرده است بایستی چنین شرایطی نیز برای محصولات کشاورزی ایجاد و در عین حال بعضی از سیاست هایش در بخش کشاورزی تغییر کند.

تحقیق های انجام شده دیگر بیشتر در حوزه معرفی بورس محصولات کشاورزی، آثار و تبعات ناشی از راه اندازی این بازار انجام شده و کمتر به مقوله عملکرد واقعی این بازار مطابق با آمار و اطلاعات دقیق پرداخته شده که این مهم در این تحقیق انجام شده است.

روش تحقیق

برای رسیدن به اهداف تحقیق و بررسی عملکرد بورس محصولات کشاورزی از روش شاخص سازی استفاده شده است. مهمترین شاخص های مورد استفاده جهت بررسی عملکرد بازار بورس محصولات کشاورزی از زمان راه اندازی تا پایان سال ۱۳۹۰ در این تحقیق به شرح ذیل می باشد.

۱- سهم حجم معاملات محصولات کشاورزی در بازار بورس کالای ایران نسبت به حجم کل بازار محصولات کشاورزی ایران

۲- حجم و ارزش معاملات محصولات کشاورزی در بازار بورس کالای ایران و سهم آن از کل بازار بورس کالای ایران

۳- روند تغییرات حجم و ارزش مبادلات محصولات کشاورزی ایران

۴- میزان عرضه و تقاضای محصولات کشاورزی در بازار بورس کالای ایران و مقایسه آن با عرضه و تقاضای محصولات غیر کشاورزی

۵- انواع معاملات محصولات کشاورزی و سهم نوع معاملات محصولات کشاورزی در بازار بورس محصولات کشاورزی

۶- سهم فعالان اقتصادی حاضر در بورس محصولات کشاورزی از کل معاملات انجام شده در بورس محصولات کشاورزی

۷- سهم نوع کالاهای معامله در بازار بورس محصولات کشاورزی

تجزیه و تحلیل داده ها

نتایج بررسی ها نشان می دهد که مطابق جدول شماره ۱، متوسط شاخص سهم معاملات محصولات کشاورزی طی زمان مورد بررسی از تولیدات کشاورزی-زراعی ۰/۶ درصد است. کمترین این سهم در سال اول راه اندازی بورس محصولات کشاورزی و بیشترین آن در سال ۱۳۸۹ حدود ۲/۱ درصد بوده است. این در حالی است که اگر سهم محصولات باغی و دامی هم اضافه شود از میزان بیش از ۱۰۰ میلیون تن محصولات کشاورزی تولید و عرضه شده در بازار محصولات کشاورزی ایران سهم بازار بورس محصولات کشاورزی با متوسط سالانه ۵۰۰ هزار تن سهم ناچیزی است. البته ذکر این نکته هم ضروری است که بر اساس شرایط و استانداردهای ضروری برای ورود محصولات کشاورزی به عنوان عوامل محدود کننده بویژه در کشورهای در حال توسعه همچون ایران، امکان ورود حجم و نوع بیشتر محصولات کشاورزی در بازار بورس مهیا نمی باشد. نتیجه اینکه با کاهش سهم بازار بورس از کل بازار محصولات کشاورزی مزایایی که برای راه اندازی بورس برای توسعه بازار و نهایتاً توسعه کشاورزی عنوان می شود، عملی نشده و اثرگذاری این بازار در عمل، در هاله ای از ابهام خواهد بود.

مطابق تحلیل های انجام شده در جداول شماره ۲ و ۳ بر اساس شاخص حجم و ارزش معاملات محصولات کشاورزی در بازار بورس کالای ایران نشانگر این واقعیت است که معاملات این محصولات طی سالهای مورد بررسی دارای نوساناتی بوده، بطوریکه حجم معاملات از مقدار ۹۴ هزار تن در سال ۱۳۸۳ به بیشترین میزان خود حدود ۱۶۳۳ هزار تن در سال ۱۳۸۹ رسیده است. سهم معاملات محصولات کشاورزی از کل معاملات بورس کالا نیز بدلیل گسترش رینگ های کالایی همچون پتروشیمی، صنایع غیر فلزی از یک طرف و ادغام بورس محصولات کشاورزی در بازار بورس کالای ایران از طرف دیگر طی سالهای ۱۳۸۶ به بعد روند نزولی پیدا کرده و لی در سالهای ۱۳۸۹ به بعد با بالا رفتن حجم محصولات کشاورزی وارداتی (از جمله نهاده های دامی) این سهم تقویت شده است. کمترین سهم حجم معاملات محصولات کشاورزی طی سالهای مورد بررسی سال ۱۳۸۸ با ۱/۲ درصد و بیشترین آن در سال ۱۳۸۹ با ۹/۶ درصد بوده است. با توجه به اینکه عموماً ارزش ریالی محصولات کشاورزی نسبت به محصولات غیر کشاورزی از لحاظ حجم پایین تر است لذا سهم ارزش معاملات محصولات کشاورزی از کل بازار بورس کالای ایران در کمترین زمان خود در سال ۱۳۸۸ حدود ۰/۵ درصد و در بیشترین زمان خود یعنی سال ۱۳۸۹، حدود ۳/۱ است.

در مجموع از سال ۱۳۸۳ تا ۱۳۹۰ متوسط حجم و ارزش معاملات بورس کالا رشد مثبت نشان می دهد. بطوریکه مطابق جداول شماره ۴ و ۵ رشد سالانه حجم معاملات کالاهای کشاورزی و غیر کشاورزی در سالهای ۱۳۸۳ تا ۱۳۹۰ به ترتیب ۱۲۷ و ۲۳ درصد بوده است و رشد متوسط سالانه ارزش معاملات کالاهای کشاورزی و غیر کشاورزی در طول این سالها به ترتیب ۱۲۲ و ۳۴ درصد بوده است. نکته حائز اهمیت نوسانات شدید رشد سالیانه بازار بورس محصولات کشاورزی نسبت به رینگ محصولات غیر کشاورزی است، بطوریکه طی سالهای مذکور نوسانات ۶۶- درصد و ۸۳۳ درصد را از لحاظ حجم معاملات و نوسانات ۲۵- و ۶۷۷ درصد را از لحاظ ارزش معاملات در رینگ محصولات کشاورزی شاهد بوده ایم. این در حالی است که دامنه نوسانات در رینگ محصولات غیر کشاورزی به مراتب کمتر است. از لحاظ حجم نوسانات رینگ محصولات غیر کشاورزی بین ۷۷ تا ۲- درصد و از لحاظ ارزش بین ۸۲ تا ۴- درصد بوده است. نوسانات فوق ضمن تبعیت از ماهیت تولید و عرضه محصولات کشاورزی، متأثر از تغییرات ساختاری در بازار بورس محصولات کشاورزی نیز بوده است.

در بازار بورس کالا بین معاملات و عرضه و تقاضا تفاوت زیادی دیده می شود. بطوریکه گاهی عرضه کالا بدون تقاضا و یا تقاضا کالا بدون عرضه مواجه می شود و معاملات زمانی شکل می گیرد که عرضه و تقاضا همدیگر را ملاقات می کنند. در برخی موارد عدم عرضه متوالی و منظم کالاها علاوه بر اینکه ساختار عرضه و تقاضا بازار را با مشکل مواجه می سازد باعث کشف قیمت غیر واقعی در بورس می شود. مطابق جدول شماره ۶ که روند عرضه و تقاضای کالا های کشاورزی و غیر کشاورزی را در بازار بورس کالای ایران نشان می دهد می توان این تحلیل را داشت که شکاف بین عرضه و تقاضا در رینگ محصولات کشاورزی بیشتر از رینگ محصولات غیر کشاورزی است بدین مفهوم که میزان عرضه محصولات کشاورزی در مجموع بیشتر از میزان

تقاضا بوده و این در حالی است که در رینگ محصولات غیر کشاورزی (محصولات صنعتی فلزی، غیر فلزی و پتروشیمی) که عمدتاً تحت تأثیر وضعیت انحصاری حاکم بر تولید این محصولات می باشد عرضه همواره شکاف بسیار زیاد با تقاضا دارد. زمان عرضه و تقاضا نیز از لحاظ کشف قیمت و تعیین قیمت بسیار حائز اهمیت می باشد و این عدم تناسب زمانی بین عرضه و تقاضا بویژه برای محصولات کشاورزی مشهود می باشد.

تمامی داد و ستدها در بورس کالا در قالب قراردادهای استاندارد شده انجام می گیرد و به طور کلی به پنج صورت توضیح داده شده در مقدمه این تحقیق می باشد (نقدی، سلف، نسیه، آتی و اختیار معامله). یکی از مزایایی که برای راه اندازی بورس محصولات کشاورزی عنوان می شود انتقال ریسک از تولید کنندگان به فعالان اقتصادی در قالب انواع قراردادهای ذکر شده از جمله قرداد آتی و اختیار معامله است. در این قسمت تحقیق انواع معاملات محصولات کشاورزی و سهم نوع معاملات محصولات کشاورزی در بازار بورس محصولات کشاورزی مورد بررسی قرار گرفته است. مطابق جداول شماره ۷ و ۸ از بین پنج معامله قابل انجام در بازار بورس تنها سه معامله نقدی، سلف و نسیه طی سالهای مورد بررسی انجام شده است و معاملات آتی و اختیار معامله که نقش بسیار حائز اهمیتی در کاهش و انتقال ریسک برای تولید کنندگان محصولات کشاورزی دارد انجام نمی شود. روند انواع معاملات نشانگر این است که بیش از ۹۸ درصد معاملات محصولات کشاورزی در بازار بورس محصولات کشاورزی به صورت نقد و سلف انجام می شود (ابتدایی ترین روش انجام معاملات). در برخی از سالها از جمله سال ۱۳۸۹ تنها نوع معامله نقدی ۹۹ درصد می باشد. پس می توان نتیجه گرفت که بین نوع معاملات بازار بورس محصولات کشاورزی معاملات نقدی غالب بوده و به جرات می توان گفت که تنها نوع معاملات انجام شده از نوع نقدی در بورس محصولات کشاورزی می باشد.

مطابق تحقیقات انجام شده بورس کالا از طریق قراردادهای آتی، تخصیص بین زمانی منابع و نگهداری و حفظ ذخایر کالای در دست افراد را امکانپذیر می سازد. توزیع بین زمانی و ذخیره سازی کالا، نوسانهای فصلی عرضه را تا حدی کاهش می دهد. لذا امر مهم در ذخیره سازی این است که مقدار تقاضا برای سال بعد ارزیابی و اطمینان حاصل شود که ذخایر می توانند این تقاضاها را پاسخگو باشند. قیمت‌های آتی، عرضه موجود را بین تقاضای آتی و تقاضای نقدی، که به وسیله ذخایر نشان داده می شود، تخصیص می دهد (صباغ کرمانی، حسینی ۱۳۸۲).

همچنین یکی دیگر از مزایای شکل گیری بورس های تخصصی کالایی در اقتصاد ایران توثیق قراردادهای آتی در نظام بانکی جهت دریافت تسهیلات مالی است. به عبارتی تولید کنندگان می توانند با استفاده از چنین قراردادهایی در زمانهایی که نیاز به منابع مالی دارند با وثیقه گذاری قراردادهای در بانکها نیاز خود را برطرف کنند. هم اکنون در بسیاری از بانکهای محلی امریکا قراردادهای آتی به عنوان وثیقه وامهای کشاورزان مورد استفاده قرار می گیرد (صباغ کرمانی، حسینی ۱۳۸۲).

بنابر این با بررسی عملکرد واقعی بورس محصولات کشاورزی و نوع معاملات انجام شده و قراردادهای خرید و فروش می توان به این مهم دست یافت که کارکردهای واقعی بورس در بازار بورس محصولات کشاورزی محقق نشده است.

بررسی آماری بورس محصولات کشاورزی طی سالهای مورد بررسی و بویژه سالهای آخر نشان از عرضه برخی از کالاهای کشاورزی به صورت انحصاری توسط یک عده از عرضه کنندگان کالا است و نقطه حائز اهمیت اینکه بیشتر این شرکتهای که به صورت انحصاری عمل میکنند ماهیت دولتی دارند. بطوریکه در سال ۱۳۹۰ از میزان ۲۸۴۳ هزار تن عرضه محصولات کشاورزی رینگ کشاورزی بیش از ۵۰ درصد یعنی ۱۴۴۹ هزار تن تنها توسط شرکت مادر تخصصی بازرگانی دولتی ایران که عمدتاً کالاهای کشاورزی وارداتی است انجام شده است و این میزان انحصاری عرضه در برخی از سالها خیلی پر رنگ تر بوده است بطوریکه در سال ۱۳۸۹ که بیشترین میزان عرضه محصولات کشاورزی را در بازار بورس شاهد بودیم از ۱۵۶۸۶ هزار تن حدود ۹۶۹۸ هزار تن (حدود ۶۲ درصد) را تنها شرکت مادر تخصصی بازرگانی دولتی ایران عرضه نموده است. موضوع فوق نشانگر حضور دولت در عرضه بیشتر کالا در بازار بورس در جهت قیمت گذاری مبتنی بر بازار رقابتی است و می تواند فضای ناسالم و رانت را از بازار کالاهای اساسی در اقتصاد از بین ببرد ولی در بلند مدت برای افزایش اثر بخشی کارکردهای بورس کالا حضور سایر فعالین اقتصاد در چنین بازارهایی از ضروریات می باشد.

شاخص دیگر مورد بررسی تنوع و نوع کالاهای وارد شده در بازار بورس محصولات کشاورزی است

که بر اساس بررسی بعمل آمده آخرین وضعیت کالاهای قابل عرضه و داد و ستد به شرح ذیل می باشد.

- ۱- گروه کنجاله ها: پلنت پنبه دانه، پلنت سویا، پلنت کلزا، پلنت آفتابگردان، پلنت گلرنگ، پلنت کنجد ، پرک پنبه دانه ، پرک سویا ، پرک کلزا ، پرک آفتابگردان ، پرک گلرنگ و پرک کنجد
- ۲- گروه ذرت :شکسته، دانه ای ، دانه ای دامی
- ۳- گروه شکر :تصفیه شده، سفید، خام
- ۴- گروه پسته :فندقی ناخندان، کله قوچی ناخندان، فندقی طبیعی خندان، کله قوچی خندان
- ۵- پنبه: معلوج
- ۶- زیره: زیره سبز
- ۷- گروه زعفران :رشته (پوشال)، رشته سربریده (سر گل)
- ۸- گروه عدس :ریز، متوسط ، درشت
- ۹- گروه نخود :ریز، متوسط ، درشت
- ۱۰- گروه گندم :خوراکی، دروم ، دامی ، سبوس
- ۱۱- گروه جو : صنعتی، دامی، بدون پوشینه

۱۲- گروه برنج: طارم، هاشمی، خزر، فجر، ندا، وارداتی، علی کاظمی،

۱۳- گروه خرما: مضافتی، کبکاب، استمران، شاهانی

۱۴- گروه کشمش: سبز، طلائی، بی دانه، دانه دار

۱۵- چای: باروتی، قلمی، شکسته، ممتاز

۱۶- گروه مرغ: مرغ منجمد

۱۷- گروه تخم مرغ

بر اساس اطلاعات اخذ شده از شرکت بورس کالای ایران در مجموع ۱۷ زیرگروه اصلی و ۶۲ زیرگروه فرعی در رینگ محصولات کشاورزی قابل عرضه است. این در حالی است که کالاهای زیرگروه اصلی در بازار بورس ایران ۵۷ و زیرگروه فرعی ۱۸۵ مورد می باشد. بنابر این از لحاظ تنوع حدود ۳۰ درصد زیرگروه اصلی و فرعی کالاهای پذیرفته شده برای عرضه در بورس ایران به محصولات کشاورزی اختصاص دارد.

بررسی آماری بورس محصولات کشاورزی بر حسب نوع کالا نشان می دهد که طی سه سال اخیر از ۱۷ زیرگروه اصلی در ۱۱ زیرگروه معاملات انجام شده است. مطابق جدول شماره ۹ متوسط سهم کالاهای معامله شده نشان دهنده تنها معنی دار بودن معاملات شش زیرگروه اصلی در رینگ محصولات کشاورزی است. بطوریکه گندم با ۵۳ درصد، جو ۲۱ درصد، ذرت ۱۴ درصد، شکر ۶ درصد، کنجاله ۵ درصد و برنج ۱ درصد می باشد. این آمار حاکی از سهم بسیار ناچیز و نزدیک به صفر سایر زیرگروه های کالایی پذیرفته شده برای عرضه در بازار بورس می باشد. در ضمن حجم وسیعی از کالاهای عرضه شده محصولات کشاورزی در بازار بورس منشا وارداتی داشته است.

نتیجه گیری و پیشنهادات

- سهم بازار بورس محصولات کشاورزی ایران از کل بازار کالاهای کشاورزی ناچیز بوده لذا اثرگذاری این بازار بر کل بازار محصولات کشاورزی پایین می باشد.

- سهم رینگ کالاهای کشاورزی نسبت به کل بازار بورس کالا متناسب با پتانسل های موجود در بخش کشاورزی نمی باشد.

- علی رغم رشد متوسط سالانه حجم و ارزش معاملات کالاهای کشاورزی، دامنه نوسانات این بخش نسبت به بخش غیر کشاورزی بازار بورس ایران زیاد است.

- شکاف مثبت بین عرضه و تقاضا در رینگ کالاهای کشاورزی بیشتر از رینگ کالاهای غیر کشاورزی در بازار بورس کالای ایران است.

- از پنج نوع معامله قابل انجام تنها سه نوع معامله نقد، سلف و نسیه در طول دوره مورد بررسی در بازار بورس کالاهای کشاورزی انجام شده است که بیش از ۹۸ درصد معاملات در ابتدایی ترین شکل ممکن یعنی نقد بوده

است. نوع معاملات آتی و اختیار معامله که برای بخش کشاورزی در راستای انتقال ریسک و تامین منابع مالی موثر است در بازار بورس کالای کشاورزی اصلا انجام نشده است.

- عرضه محصولات کشاورزی در بازار بورس محصولات کشاورزی به صورت انحصاری با گرایش شرکتهای دولتی بوده است و در برخی از سالها بیش از ۶۰ درصد عرضه کالا تنها توسط یک شرکت دولتی صورت گرفته است.

- یکی از اهداف راه اندازی بازار بورس محصولات کشاورزی ساماندهی بخش تولید داخلی و حمایت از تولیدکنندگان داخلی عنوان شده است در حالیکه حجم زیادی از کالاهای عرضه شده در بازار بورس منشاء وارداتی داشته اند.

- علی رغم تنوع کالاهای وارد شده در بازار بورس کالاهای کشاورزی با ۱۷ گروه کالایی اصلی و ۶۲ زیر گروه فرعی، تنها شش گروه کالایی اصلی گندم، جو، ذرت، شکر، کنجاله و برنج بطور متوسط بیش از ۹۹ درصد معاملات را به خود اختصاص داده اند.

- در مجموع با توجه به مزایای متصور برای راه اندازی بورس از جمله رقابتی کردن بازار، شفافیت و ازبین بردن رانت اطلاعاتی، انتقال ریسک، تصمیم گیری مناسب کشاورزان برای تغییر الگوی کشت و افزایش تولید، سیالیت مبادلات، توسعه سطح بازار محصولات کشاورزی، کارکرد بیمه قیمتی محصولات کشاورزی به عنوان مکمل صندوق بیمه محصولات کشاورزی با عملکرد واقعی بررسی شده قابل انجام نبوده و نیاز به بازنگری جدی این بازار است تا ضمن شناسایی صحیح موانع توسعه این بازار، تصمیمات اساسی برای رفع این موانع و توسعه این بازار بایستی برداشت.

منابع

۱. چیذری ا. ۱۳۸۲. معرفی بورس محصولات کشاورزی ایران. فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه. شماره ۴۲ و ۴۳.
۲. صباغ کرمانی م. حسینی م. ۱۳۸۲. تحلیل اثرات بورس کالایی بر اقتصاد و بخش کشاورزی ایران. فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه. شماره ۴۱ و ۴۲.
۳. صباغ کرمانی م. عزیزی م. ۱۳۸۴. تحلیل اثرات بورس کالایی بر اقتصاد و بخش کشاورزی ایران. دو فصلنامه جستارهای اقتصادی. سال دوم شماره ۳.
۴. صباغ کرمانی م (۱۳۸۱) "امکان سنجی راه اندازی بورس کالای منطقه ای میان کشورهای عضو اکو و D8 تهران"، مؤسسه تحقیقات کشاورزی .
۵. مجاوریان م. چیذری ا. ۱۳۷۹. بررسی اثرات پیش بینی قیمت بر مصرف محصولات برنج در بازار ایران و ارزیابی منابع کشاورزان در شرایط بورس محصولات کشاورزی. پایان نامه دکتری. دانشگاه تربیت مدرس.
۶. مرکز پژوهش های مجلس (۱۳۹۱)، "بررسی وضعیت و عملکرد بورس کالاهای کشاورزی در ایران"، دفتر مطالعات زیربنایی مرکز پژوهشهای مجلس
۷. ولی بیگی ح. ۱۳۸۱. بررسی مزایای شکل گیری بورس کالایی ایران. مجله اقتصادی معاونت امور اقتصادی. دوره دوم سال اول شماره ۷.
۸. سمپاک، سیستم مانیتورینگ پویای بورس کالای ایران
9. Norton D Roger(2004), "Agricultural development policy, Food and agriculture organization of united nation". WILEY
10. Kang,M, Nayana,m(2006)"An introduction to market-based instruments for agricultural price risk management",Fao Agricultural Management,Marketing and Finance Working Document.
11. UNKTAD (2012)," Overview of Commodities and development reports". Publication of UNKTAD.

پیوست ها

جدول ۱- مقایسه روند حجم تولیدات کشاورزی زراعی و سهم بازار بورس (هزار تن)

سال / رشته فعالیت	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۰	متوسط
تولیدات	۶۴۴۹۰	۶۹۹۳۹	۷۱۲۶۵	۷۳۶۱۸	۵۴۳۷۸	۶۴۴۳۴	۷۶۸۳۳	-	۶۷۸۵۱
حجم معاملات	۹۴	۲۱۵	۲۹۶	۲۸۰	۱۷۳	۱۷۵	۱۶۳۳	۵۵۰	۴۲۷
سهم بازار بورس	۰,۱	۰,۳	۰,۴	۰,۴	۰,۳	۰,۳	۲,۱	-	۰,۶

منبع: سایت بورس کالای ایران www.ime.co.ir، سایت وزارت جهاد کشاورزی و یافته های تحقیق

جدول ۲- روند حجم مبادلات کالا در بازار بورس ایران (واحد: هزار تن)

سال / رشته فعالیت	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۰
کشاورزی	۹۴	۲۱۵	۲۹۶	۲۸۰	۱۷۳	۱۷۵	۱۶۳۳	۵۵۰
غیر کشاورزی	۵۲۲۴	۵۱۳۲	۶۲۴۳	۶۴۴۴	۱۱۰۱۹	۱۴۴۹۱	۱۵۴۴۶	۱۹۷۷۱
مجموع	۵۳۱۸	۵۳۴۷	۶۵۳۹	۶۷۲۴	۱۱۱۹۲	۱۴۶۶۶	۱۷۰۷۹	۲۰۳۲۱
سهم کشاورزی	۱/۸	۴	۴/۵	۴/۳	۱/۵	۱/۲	۹/۶	۲/۷

منبع: سایت بورس کالای ایران www.ime.co.ir و یافته های تحقیق

جدول ۳- روند ارزش مبادلات کالا در بازار بورس ایران (واحد: میلیارد ریال)

سال / رشته فعالیت	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۰
کشاورزی	۱۶۱	۳۸۷	۶۰۱	۷۹۴	۶۴۴	۴۸۴	۳۷۳۰	۳۷۹۳
غیر کشاورزی	۲۵۱۱۸	۲۴۲۲۳	۴۴۱۰۷	۵۸۳۹۷	۶۲۱۲۱	۹۰۲۹۱	۱۱۷۳۴۶	۱۶۶۷۹۴
مجموع	۲۵۲۷۹	۲۴۶۱۰	۴۴۷۰۸	۵۹۱۹۱	۸۲۶۸۵	۹۰۷۷۵	۱۲۱۰۷۶	۱۷۰۵۸۷
سهم کشاورزی	۰/۶	۱/۶	۱/۳	۱/۴	۰/۸	۰/۵	۳/۱	۲/۲

منبع: سایت بورس کالای ایران www.ime.co.ir و یافته های تحقیق

جدول ۴- روند درصد تغییرات سالانه حجم مبادلات کالا در بازار بورس ایران

متوسط	۱۳۹۰	۱۳۸۹	۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	۱۳۸۳	سال رشته فعالیت
۱۲۷	-۶۶	۸۳۳	۱	-۳۸	-۵	۳۸	۱۲۹	-	کشاورزی
۲۳	۲۸	۷	۳۲	۷۱	۳	۲۲	-۲	-	غیر کشاورزی

منبع: سایت بورس کالای ایران www.ime.co.ir و یافته های تحقیق

جدول ۵- روند درصد تغییرات سالانه ارزش مبادلات کالا در بازار بورس ایران

متوسط	۱۳۹۰	۱۳۸۹	۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	۱۳۸۳	سال رشته فعالیت
۱۲۲	۲	۶۷۱	-۲۵	-۱۹	۳۲	۵۵	۱۴۰	-	کشاورزی
۳۴	۴۲	۳۰	۴۵	۶	۳۲	۸۲	-۴	-	غیر کشاورزی

منبع: سایت بورس کالای ایران www.ime.co.ir و یافته های تحقیق

جدول شماره ۶- روند میزان عرضه و تقاضای کالا و شکاف بین آنها در بازار بورس ایران (واحد: هزار تن)

سال رشته فعالیت	عرضه			تقاضا			شکاف عرضه و تقاضا		
	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۰	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۰	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۰
کشاورزی	۵۳۶	۱۵۶۸۶	۲۸۴۳	۲۰۶۹	۳۴۱۸	۱۰۲۹	۱۵۳۳-	۱۲۲۶۸	۱۸۱۴
غیر کشاورزی	۲۱۵۸۱	۲۰۴۰۶	۶۴۵۷۰۰	۱۶۰۱۸۲	۹۷۸۴۲	۴۲۱۷۵۵۶	۱۳۸۶۰۱-	۷۷۴۳۶-	۳۵۷۱۸۵۶-
مجموع	۲۲۱۱۷	۳۶۰۹۲	۶۴۸۵۴۳	۱۶۲۲۵۱	۱۰۱۲۶۰	۴۲۱۸۵۸۵	۱۴۰۱۳۴-	۶۵۱۶۸-	۳۵۷۰۰۴۲-
سهم کشاورزی	۲/۴	۴۳/۴	۰/۴	۱/۳	۳/۴	0.0	-	-	-

منبع: سایت بورس کالای ایران www.ime.co.ir و یافته های تحقیق

جدول ۷- روند تغییرات نوع معاملات سالانه محصولات کشاورزی در بازار بورس ایران

	۱۳۹۰		۱۳۸۹		۱۳۸۸		۱۳۸۷	
	مقدار(هزارتن)	ارزش(میلیارد ریال)	مقدار(هزارتن)	ارزش(میلیارد ریال)	مقدار(هزارتن)	ارزش(میلیارد ریال)	مقدار(هزارتن)	ارزش(میلیارد ریال)
سلف	۱۴۶	۱۵۱۳	۱۲	۳۸	۱۸	۵۵	۱۲۹	۴۶۶
نسیه	۱۰	۵۰	۰	۰	۰	۰	۰/۱	۰/۶
نقدی	۳۹۴	۲۲۳۰	۱۶۲۲	۳۶۹۲	۱۵۷	۴۲۹	۴۴	۱۷۷
مجموع	۵۵۰	۳۷۹۳	۱۶۳۴	۳۷۳۰	۱۷۵	۴۸۴	۱۷۳	۶۴۴

منبع: سایت بورس کالای ایران www.ime.co.ir و یافته های تحقیق

جدول ۸- روند تغییرات سهم نوع معاملات سالانه محصولات کشاورزی در بازار بورس ایران

	۱۳۹۰		۱۳۸۹		۱۳۸۸		۱۳۸۷	
	مقدار (درصد)	ارزش (درصد)	مقدار (درصد)	ارزش (درصد)	مقدار (درصد)	ارزش (درصد)	مقدار (درصد)	ارزش (درصد)
سلف	27	40	1	1	10	11	75	72
نسیه	2	1	0	0	0	0	0	0
نقدی	72	59	99	99	90	89	25	27
مجموع	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

جدول شماره ۹- وضعیت نوع کالاهای معامله شده در بازار بورس محصولات کشاورزی واحد: تن

ردیف	نام محصول	۱۳۸۸		۱۳۸۹		۱۳۹۰		متوسط سهم
		مقدار	سهم	مقدار	سهم	مقدار	سهم	
۱	برنج	۰	۰	۰	۰	۳۳۵۰۶	۶	۱
۲	جو	۳۹۶۶۰	۲۳	۴۳۰۳۹۲	۲۶	۱۵۴۳۹	۳	۲۱
۳	چای	۲۱۹۵	۱	۰	۰	۰	۰	۰
۴	خرما	۰	۰	۰	۰	۳۰	۰	۰
۵	ذرت	۱۰۱۴۹۰	۵۸	۱۷۳۶۵۹	۱۱	۵۴۷۷۸	۱۰	۱۴
۶	زیره	۰	۰	۰	۰	۱۰	۰	۰
۷	شکر	۰	۰	۱۲۲۰	۰	۱۴۴۱۳۶	۲۶	۶
۸	کنجاله	۲۶۳۸۵	۱۵	۳۱۰۸۵	۲	۵۱۳۴۶	۹	۵
۹	گندم	۵۴۷۵	۳	۹۹۳۲۵۰	۶۱	۲۵۰۳۱۵	۴۶	۵۳
۱۰	مرغ منجمد	۱۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۱۱	تخم مرغ	۰	۰	۵	۰	۰	۰	۰
	مجموع	۱۷۵۲۱۵		۱۶۲۹۶۱۱	۱۰۰	۵۴۹۵۶۰	۱۰۰	۱۰۰

منبع: سایت بورس کالای ایران www.ime.co.ir و یافته های تحقیق